

הדקונסטרוקציה של התפילה | לילך לחמן

ז'אק דרידה ומיכל גוברין מנסים להגדיר מחדש את התפילה: גם אם אין ודאות שהנמען קיים, יש תקווה לקיומו של מי שיחלוק איתנו את חוסר התקווה

התפרסם באתר הארץ בתאריך: 5 באוגוסט, 2013

בסוף המאה הקודמת התכנסו מיכל גוברין, ז'אק דרידה ודיוויד שפירו באולם מרובה חלונות בניו יורק כדי לשאול מהי תפילה ומי נמעניה. הספר "גוף תפילה" משחזר את המפגש ההוא. ברוח דבריו של הבעש"ט מצטיירת התפילה כמעשה חתום בפני המתבונן מבחוץ: המתפלל, כאיש טובע בנהר, נאבק בזרם, ואנו העוברים על הגשר משתאים לתנועותיו במים. אולם ככל שניכנס בעובי הקורה, יתברר לנו כי השיחה הפרטית והפומבית שהתקיימה בין המשתתפים אותו ערב ב"קופר יוניון", העתיקה את התפילה הקריאה מן הנמען האלוהי אל הקורא. העתקה זו מאפשרת דיבור.

תחילה משובצים בספר קטעי מדרש ופרשנות ונשמעים בו קולות של יחידים בהיסטוריה ובספרות שפנו מתוך יאוש ותקווה אל נמען (לא תמיד אלוהי). חלקו השני של הספר יוצר הקבלה בין מסעה של מיכל גוברין, שגדלה בבית תל-אביבי חילוני, אל קרקוב, עיר הולדתה של אמה, לבין ארבעה מחזורים מתוך "ברית וידוי" שכתב דרידה סמוך לגסיסתה של אמו, ובהם מתברר היחס בין האם לכתיבתו ולזהותו. אצל דרידה נחשף מוצא הלשון מתוך גוף האם, כך שיכול היה להרחיב את התפילה לוודוי, כלומר לצורה של תיאולוגיה אוטוביוגרפית. ואילו אצל גוברין מוליך מכתב הווידי שכתבה להוריה בעקבות מסעה לגילוי חייה של האם כניצולה, אל האלם, כמו ברגע שהיתה "עוצרת את הנשימה, ילדה בת שש בחצר בית הספר העממי, במשך כל הצפירה", וממנו אל שתיקת האם שלא יצאה ממיטתה ביום כיפור, ומתוכה היתה מטיחה כלפי שמים.

מה יכול להיות היחס כלפי אותו אל שהסתיר את פניו? האם יש דרך להתקרב אליו? האם ניתן לשאת אליו תפילה? ואיך? תשובה חלקית לכך נוכל לקבל מהדיון התלמודי בתפילה שאחרי החורבן על פי הדגם של חנה, של משה ושל אליהו. תפילה זו גובלת בכפירה ומכונה "הטחה", ועיקרה טלטול האל מסירובו להאזין. מבחנה הגמור הוא מותם של הילדים, נטישתם על ידי האל: "קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים, רחל מבכה על בניה כי איננו" (ירמיהו לא, ה). לפי מדרש מאוחר מבכה רחל לא רק את מות בניה, אלא גם את היעדר האל עצמו - "כי איננו". אלא שלפי הזוהר, קינתה של רחל ודמעוניה מצליחות לטלטל את האלוהים לכלל נוכחות.

השאלה מהי תפילה - קריאה, תחנון, התבוננות פנימה, הלל או קינה - מקבלת בספר הזה מובן מוחשי וחדש. התפילה המיטלטלת בין תקווה לבין זיכרון החורבן ואימת החורבן הבא חושפת את המתח בין "פני האופל של הסתר הפנים" לבין "הכורח להתפלל, הניעור דווקא מול הריק, כנגד נמען נעדר". האיום המוחשי על הקשר בין האל למאמיניו - המתגלה ברצף של טקסטים, החל מ"האזינה אל דמעתי ואל תחרש" (תהילים לט, יג) ו"מבשרי אחזה אלוה" של איוב, דרך מסכת "ברכות" העוסקת בחיוניותה של התפילה אחרי חורבן הבית, ועד ל"פרק תהילים" של פאול צלאן ויומנה של אתי הילסום - מלווה בחרדה שמא הקרע שבין היחיד לאל אינו ניתן לאיחוי. כך ממוקמת הפנייה לנמען ברגע קיצוני של חוסר ודאות, שהוא גם רגע של תקווה שה"אני" יתקיים וישמיע את קולו.

בעיני דרידה, הקרע בין המתפלל לאל הוא המאפשר את עצם ההבעה, ואולי את הסובייקטיביות בכלל. ביחס אליו מתנסחת התפילה, במפתיע, כשורה של סתירות בלתי מתיישבות. מחד גיסא טקס של רבים המתקיים מדורי דורות, ומאידך גיסא - לשון יחיד הממציאה את עצמה כרגע. הזדקקות למערכת מוסדרת של טקסים, מחוות ומועדים, והתנייתה של התפילה באלתור טהור: "אני לא משנן תפילה שלמדתי או מחוות של פולחן, אלא אני ממציא שיר". ולבסוף, אי ודאות

שהנמען אכן קיים ושיתקיים מעבר לרגע הקריאה, אך בד בבד תקווה לקיומו של מי שיחלוק את חוסר התקווה ויאפשר עתיד.

אם השירה מחליפה את תוויו המחוקים של האל, הרי בכל פעם שאני פונה ל"שום איש" אני מתפלל וכל פנייה היא שיר פוטנציאלי. ואם מעתה נתבעת השירה למלא את "הרקיע הריק בהמנוניה", זוכה המיעון עצמו לתוקף רליגיוזי. היות שעל פי דרידה קשה להשיג מציאות שבה הקרע המכונן לא מתקיים, מוצפן הרגע החריג הזה בשפות דתיות, במקומות מקודשים, אך גם במדבר או ברחוב.

לכן, כמעט באותה נשימה מוטלת על היחיד ה"אפשרות להמציא בו ברגע את הפנייה, את הנמען, את השפה ואת הצופן" - אפשרות המקרבת את התפילה דווקא לג'אז. שכן השירה מגששת אחר קול ושפה מתוך "קולות העולם ומהמיית הגוף". ודומה שהאלתור מצפין לא רק את הרטט העובר בגוף כתמצית המחווה של המתפלל, אלא גם את האתגר הקשה מכל לשירה: "בכל פעם שאני מתפלל, עלי להניח שהנני 'אני אחר' ו'זוהי תפילה אחרת חדשה'". אלא שהאחרות הזאת מותנית בפרישה מן הקהילה, בויתור על שמך המוכר ובהתכנסות למרחב השתיקה נוכח הנמען הטרינסצנדנטי, בעל השם ללא שם.

דווקא בתנאים האלה כמעט אי אפשר לחשוב על מיעון חילוני, או על חילון בכלל. לעומת זאת, עולה על הדעת היחס בין תפילה לקורבן, הנדון בספרו של דרידה "מתת מוות" ומוליך הרבה מעבר לאותה קריסה אל הלשון, שמקובל לזהות עם הדהיקונסטרוקציה. כאן נדרשת גוברין לשאלתו של דרידה אם התערבותה של אשה היתה יכולה להטות את ההיגיון חסר הרחמים של החוק, חוק ההקרבה של אברהם. בהטעימה את ה"מידה הנשית" בתפילה היא מביאה את הדיון התלמודי בחנה וברחל המטיחות כלפי שמים - מתוך בחירה בחיים ובדחייה מוחלטת של עמדת הקורבן. דגש זה, העולה גם מתוך ספרה "השם", אינו מובן מאליו מפני שרוב התפילות היהודיות חוברו בידי גברים, נאמרו בעיקר מפיהם, והארוטיקה שלהן הופנתה לדבקתו של הגבר. גוברין, לעומת זאת, מאירה את הפנייה בקול ובשתיקה כשפת אם הכתובה בעצם הגוף הנשי. בכוחה של לשון זו מבקיע הקול האנושי "למענך" ו"נגדך" ומול "שום איש" ותובע לעצמו את החירות לומר: "היו לי פניך."